

ПРИЛОЗИ

ОДНОСИ БОСАНСКОГ ЕЈАЛЕТА СА ЦРНОМ ГОРОМ У XVIII ВИЈЕКУ

Односи између Босанског ејалета и Црне Горе, која је у XVIII вијеку чинила напоре да се потпуно ослободи турског господства, били су већином у знаку сукоба и узајамне нетрпељивости.

Један од разлога за сталне граничне сукобе произлазио је из племенског начина живота, карактеристичног за црногорске горштаке, али дијелом и за гранично становништво у херцеговачком санџаку. У пограничним упадима налазио се извор егзистенције. На упаде се узвраћало и светило. Ријеч је прије свега о нападима на торине, о плијењењу стоке и о борбама око испаша, а то је било праћено и међусобним изгибањима. Већином су се те борбе, које су прелазиле и у четовања, знале некако локализовати. Некада су попримале и такав значај да је Турска организовала и војне походе, али више са циљем да испољи своја наводна суверена права која је полагала у односу на Црну Гору, неголи да би заштитила становништво. Један од ових упада, који се састојао у плијењењу стоке „од сироте раје“, и то 230 коза с испаша званог Бразидол у нахији Љубомир — о чему је босански валија издао бујрулдију 4. октобра 1756¹ — послужио је Турској као повод за војну експедицију хџаје босанског дивана 1756. године.

Па и приликом акције под вођством пуковника Милорадовића 1711. и 1712. године плијењење стоке играло је одређену улогу. Записан је нпр. случај да је у октобру 1712. од православних избјегличких породица које су кретале преко Конавала према Требињу међу осталим отето 3.000 прла стоке и отјерано у Црну Гору.²

И походу Нуман-паше Буџрилића 1714. године претходило је, према оному како се то напомиње у царској наредби која се

¹ Хамид Хаџибеговић, *Однос Црне Горе према османској држави половицом XVIII вијека*, ПОФ III-IV, 1952—1953, Сарајево 1953, стр. 501—502.

² *Историјски архив Дубровник (у даљем тексту: ХАД)*, Исправе и акти 18—181/1, 3346, док. 191; 13. X 1712.

односи на тај поход,³ то да је „шест стотина црногорских побуњеника провалило у село Грахово, отјерали око 3.000 грла стоке, а онда напали на посаду тврђаве Клобук“

У тим пограничним напад(а)јима страдало је и хришћанско становништво, како на турском тако и на дубровачком територију.

О томе је сâм пећки патријарх Мојсије Чурле у писму капетану Вукоти Вукашиновићу писао:

„Обиђосмо сву Босну и Херцеговину. Како уђосмо, не могосмо подносити сузе и јадиковања хришћанских душа од вашег зла, која сте починили својој браћи хришћанима и чините им их, пљачкате их и лишавате животнога и просипате хришћанску крв. Пола Херцеговине сте опљачкали...“⁴

На исти су начин страдања становништва на тлу дубровачке државе дала повода да су нпр. на Гатачком пољу приликом доношења тзв. еман-наме 24. јуна 1754. присутни Дубровчани, по упутима своје владе, инсистирали, и у томе успјели, да се одредбе еман-наме којом су се Црногорци обвезали „да неће правити никаквих насиља на турском тлу“ протегну и на територији дубровачке државе.⁵

Односи Црногораца и пограничног становништва у Херцеговини заоштравали су се суровошћу одмазди. У наредби Порте Абдулаху мутесарифу зворничког санцака из 1182/1768. о походу на црногорске побуњенике стоји да их „због непокорности треба све уништити, њихове жене и дјецу одвести у робље и сву имовину разнијети“.⁶ Ове се инструкције нису ни по чему разликовале од праксе коју је почео проводити пуковник Милорадовић 1711. и 1712. године.

У ратовима вођеним у XVIII вијеку против Црне Горе турску војну снагу редовно је сачињавало становништво Босанског ејалета, односно скадарског санцака. Сматрајући Црну Гору својим интегралним дијелом, Турска је тражила да јој она плаћа харач који је био утврђен у глобалном износу. Послије похода Нуман-паше Буприлића на Црну Гору год. 1714. харач је био утврђен на бази 1002 задужнице (по један дукат)⁷, а толики износ утврђен је и у еман-нама од 24. јуна 1754, закљученој на састанку у Гатачком пољу.

Односи Турске, а тиме и Босанског ејалета са Црном Гором кварили су се и зато што је Црна Гора, у тежњи да се ослободи од Турака, тражила ослон у хришћанским државама. Турска је била посебно подозрива због тога што је Црна Гора успостав-

³ Мух. деф. АНУБиХ, 5/1 и 6/1 из 1126. — Изворе на турском језику цитирам по преводу Абдулаха Полимца из Сарајева.

⁴ Јов. Н. Томић, *Поход Нуман-паше Буприлића на Црну Гору 1714*, Глас СКА 147, стр. 68.

ХАД, Исправе и акти 108, 25. VI 1754.

⁶ Мух. деф. АНУБиХ 49, 96/1 из 1182.

Хадибегић, *ibidem*, стр. 504—505.

љала сарадњу с Млетачком Републиком, углавном у раздобљу до Пожаревачког мира 1718. године, а нарочито с Русијом те дијелом и с Аустријом. Долазак појединих емисара за ратова с Турцима, прије свега из Русије (Милорадовић, Долгоруков и др.), па и појава Шћепана Малог, кога су Турци сматрали руским експонентом, као и уште повезивање Црне Горе са хришћанским државама, сматрало се опасним и због тога што је то наишло на одређен одјек и код осталих хришћанских поданика.

Из Шуглијина мемоара од средине фебруара 1712.⁸ види се нпр. да је долазак Милорадовића у Црну Гору имао шири одјек. „Чим је босанска војска отишла прошле године на царски поход“ — вели се у мемоару — „они су (побуњеници под Милорадовићем) одмах позвали на устанак све зимије који (су) се налазили на граници. Куће оних који се нису одазивали спалили су. Они су позвали на устанак и рају из нахије Сарајева...“

Као што је речено, као експонент руске политике сматрао се и Шћепан Мали. У њему се гледао руски емисар. Пријетила је опасност да задобије симпатије раје у Босни, не само православне већ и католичке. О томе је оставио занимљиво свједочанство крешевоки летописац фра Маријан Богдановић. Он је записао да је у марту 1768. босански везир позвао гвардијане да му доведу од сва три самостана по двојицу најстаријих чланова. Када се сви код везира искупили, осорно се на њих обратио рјечима: „Гдје су вам писма која су дошла из Московије (Русије)“ Сретна је околност била да се ту нашао пријатељ фрањевца, неки Бећир-ага, који је везиру објаснио да фрањевци не стоје у било каквим односима с Русима, који да су друге вјере. Руси су — увјеравао је Бећир-ага непријатељи и фрањевцима, као што су непријатељи и Турцима.⁹

У настојањима да онемогући оне који „ломажу туђе војне снаге“ Турска је пратила и акцију Црногораца да у борби против Турака набу ослонац у Аустрији. Турска је била обавијештена о доласку Николе Дебеље и Боже Каминара (Каменаревића) 1193/1779. године. Протестовала је код аустријског посланика у Стамболу, али је овај непирао да постоје било какви контакти. Дата је инструкција да се у Црну Гору пошаље поуздан ухода, као и да се ухвате Дебеља и Каменаревић и везани пошаљу у Стамбол.¹⁰

Све је ово доприносило да је у току XVIII вијека против Црне Горе вођено више ратова, у којима је судјеловало становништво Босанског ејалета, па каткада и Босанци (Херцеговци) православне вјере.

Први већи поход у XVIII вијеку против Црне Горе био је 1712. године под вођством босанског везира Ахмед-паше. Имао

⁸ Тзв. Сицил Сарајева 121, 111/1.

⁹ Упор. др фра Јулијан Јеленић, *Летопис фрањевачког самостана у Крешеву* (сепарат), Сарајево 1918, стр. 34.

¹⁰ Мух. деф. АНУБиХ 49, 317/2 из 1193.

је карактер репресалија против Милорадовића и његове акције, која је била у току. Војне снаге из Босне за овај напан окупљале су се почетком јула 1712. код требињског моста. Дубровачки извјештај од 9. VII 1712. оцјењује да је код требињског моста стационарило 7—8 хиљада Турака¹¹, док други извјештај, датиран 10. VII, то коригује наводећи да је по накнадним вијестима“ у Требињу било 1.500 војника.¹² У истом извјештају се каже да се из Требиња креће на Грахово па у Љешко поље. Паша се 14. VII налазио у Никшићу, а на никшићкој граници био је „већи број побуњеника са Милорадовићем против паше“.¹³ Ове појединости треба споменути с обзиром на постојећи спор у нашој историографији о томе да ли се догодила битка код Царева лаза. При томе треба напоменути да је Царев лаз заправо узвишеније над Љешким пољем, мада су удаљење више километара.

Изгледа да су се при овом походу догодиле двије одлучне битке. Једна је била у кланцу Острог. Ту је, кренувши преко Никшића, Ахмед-паша поразио Црногорце¹⁴, ако се узме као истинито оно што је јавио провидуру. Друга, још важнија битка, одиграла се на Љешком пољу, гдје се налазио пашин логор, односно на Цареву лазу, ако се ствар гледа са позиција гдје су се били вјероватно смјестили црногорски борци. Ахмед-паша са Босанцима уз велике губитке заузео је подручје око Љешког поља, које је, према савременом дубровачком извјештају, веће од Конавља. Паша се онда упутио на Цетиње.

О томе говори неколико савремених дубровачких извјештаја.

Према извјештају од 17. VII 1712. харамбаша Славуј и калетан Иво Црнојевић изјавили су да су се „тукли паша и мурлаци и да је погинуло доста људи и с једне и с друге стране, да су турци били ушли у један крај који је много већи од Конавља и цијели крај су предали 'огњу и мачу““ Исти извјештај наводи једно друго обавјештење, према којем су „турци управо ушли у Црну Гору и након тога што су потиснули Милорадовића са његових мјеста и из једне тврђаве, све су палили и сјекли“. И, као што Милорадовић није штедио цивилно становништво, Турци су „дошли у близину цетињског манастира и покљали и старце, и жене, и дјецу. Црногорци су — како је овај човјек сазнао — сву кривицу пред турцима свалили на Милорадовића као на зачетника свега овога“.¹⁵

На љешкопољску битку, чини се, односи се и вијест према којој су Црногорци направили прави покољ Турака и заробили у њихову логору велику количину хране. Био је рањен и већи

¹¹ ХАД, Исправе и акти 18—181/1, 3346, док. 127, 9. VII 1712.

¹² Исто, док. 128, 10. VII 1712.

¹³ Исто, док. 130, 14. VII 1712.

¹⁴ Задарски архив М. Д. филза 104, поз. 35/1.

¹⁵ ХАД, Исправе и акти 18—181/1, док. 142, 17. VII 1712.

број Црногораца, а међу њима дванаест првака („цапи“), међу којима је споменут Вук Бандић.¹⁶ Извјештај од 3. VIII 1712. говори штавише о изгибању „најбољих црногорских првака“¹⁷. Међу босанским првацима су погинули Дурмиш-паша Ченгић и његов син.¹⁸

На Цетињу је дошло до помирења. О томе говори и Ахмед-паша у једном акту, упућеном задарском провидуру. Ту он каже да је дошао на Цетиње, гдје су се сакупили сви кнезови и „признали нашу власт као и раније и обећали одустати од хајдучије, нереди и буна и у ту сврху дали снажне залоге“.¹⁹

Склопљено примирје као да је било врло краткотрајно. У дубровачком извјештају од 23. VIII 1712. наводи се да се босански паша са Цетиња вратио са својом војском у логор на Љешком пољу.²⁰ Извјештај спомиње да се у овој војној експедицији налазио и скадарски паша с Албанцима, па се са четама вратио у своју земљу. Босански паша послао је гласнике с наредбом да се скадарски паша поновно врати и да му се придружи. Црногорци су ликвидирали те гласнике, а затим се упутили на Љешко поље, гдје су побили „добар број турака“; међу Црногорцима погинуло је око сто најбољих првака. Након тога су се дигли Пипери, Клименти и Грљани, који су се већ били нагодили с Турцима. Ови црногорски успјеси — напомиње дубровачки извјештај — забринули су Зубце „јер они мисле да је то њихова пропаст“

Не располажемо подацима о томе како су се догађаји даље развијали. Чињеница је да се 2. IX паша налазио у Гацку²¹, а два дана касније забиљежена је вијест да је кренуо према Бањој Луци.²²

Ахмед-пашин поход окончан је компромисом. Према обавјештењима којима је располагала дубровачка влада, „добуњеницима ће бити све опроштено ако се врате до одређеног времена својим кућама и буду мирни и покорни; што се главарине тиче, могу је платити и у двије-три рате“.²³ Побуњеници су показали спремност да одложе оружје и буду покорни. Од Црногораца су затражени таоци.

Међутим, склопљени мир био је врло нестабилан. Дубровачки извјештаји свједоче да се Црногорци нису дали покорити.

¹⁶ Исто, док. 155, 29. VII 1712.

¹⁷ Исто, док. 157, 3. VIII 1712.

¹⁸ Исто, док. 144 од 18. VIII 1712 и *ibidem*, 3346, док. 181 од 20. VIII 1712. — За погибију ове двојице Ченгића те бега Љубовића зна и Му-векит, али гријешу у датирању.

¹⁹ Хисторијски архив у Задру ДМ, филза 104, поз. 32/1.

²⁰ ХАД, Исправе и акти 18—181/1, 3346, док. 176, 23. VIII 1712.

²¹ Исто, док. 185, 2. IX 1712.

²² ХАД, преписка 18, 181/6 (18 бц), док. 153, 4. IX 1712.

²³ ХАД, Исправе и акти 18—181/1, 3346, док. 207, 2. X 1712.

Регистриране су црногорске акције против Зубаца, а припремао се нападај на Рудине, као и нека друга мјеста у источној Херцеговини.²⁴

Није било илузија ни са турске званичне стране о трајности мира. У једној царској наредби која је претходила походу Нуман-паше из 1126/1714. дословце се каже: „Раније је било наређено босанском валији Ахмед-паши да крене са својом војском и да их (Црногорце) покори. Након више окршаја опколили су их, разбили њихове редове, порушили им утврде и казнили неке одметнике. Рус Михајло (Милорадовић) који је распиривао бунт међу њима, побјегао је заједно с владиком, а остали су пристали на покорност. Издат је хуџет, да ће се, ако се у будуће појави непокорност, побити сви они који су старији од седам година, а и њихова дјеца и породице одвести у ропство. Међутим, чим је Ахмед-паша с војском напустио те крајеве, владика се вратио међу бунтовнике и на мјесто Руса Михајла поставио за заповједника Вукоту, једног од бунтовника. Отказао је покорност. Почело је убијање муслимана и раје који су живјели у околини, а њихова дјеца и породице одвођени су у ропство. Од назад двије године црногорска раја не даје цизју...“²⁵

Све је ово послужило као повод за нову војну, која је повјерена босанском валији Нуман-паши Буприлићу.

Мобилизација за ову војну извршена је у Босни те у скадарском, охридском, дукађинском, призренском и елбасанском санџаку. У Босни су требали развити бајраке сердари јаничара који су се налазили у Сарајеву, Ливну, Високом, Вишеграду и другим касабима све док се не намири 2.000 јаничара. Из тврђава и паланки босанског ејалета имало се упутити четврти дио мјесних посада.²⁶ Из Бооне је тада могло бити мобилисано нешто мање од 7.000 војника.

До похода је дошло у јесен 1714. Операције су вођене са три стране. Главнина снага са босанском војском, са којом је било и православних, под Нуман-пашом, кретала је са Гатачког поља. Други одред из правца Скадра сачињавали су углавном Албанци, док је трећим одредом са домаћим муслиманима и православним командовао херцеговачки санџак-бег Ебу Бекир-паша. Са овако премоћним снагама Црна Гора је убрзо упокорена.²⁷

Ново заоштравање односа између Црне Горе и Турске, чије су се реперкусије осјетиле и у Босни, услиједило је протурским акцијом владике Василија по његову повратку из Москве 1754. године. Љетописац Бенић под том годином записао је да се „Црна Гора поче одметати и Турком дости зла чинити“.

²⁴ ХАД 18—181-6 (18 бц), док. 184, 29. X 1712; ib. док. 185, 30. X 1712; док. 186, 4. XI 1712; док. 188, 6. XI 1712.

²⁵ Мух. деф. АНУБиХ 54,5/1, 6/1 и 13/1 из 1126.

²⁶ Ibidem, 11/1 и 11/2 из 1126.

²⁷ Јован Томић, *Поход Нуман-паше Буприлића на Црну Гору 1714*, Глас СКА 1932, СХLVII, стр. 45—132; Недим Филиповић, *Три бујрулдије Нуман паше Буприлића*, Календар Гајрет 1941, Сарајево 1940, стр. 203—226.

Босански везир Мехмед-паша Кукавица одлучио се овим поводом на казнену експедицију против Црне Горе, но прије тога позвао је црногорске прваке на Гатачко поље, гдје је стационирао.

Из извјештаја дубровачког амбасадора код босанског паше Соркочевиха²⁸, који је у Гацко изаслао свога драгомана и дра Паганија, као и из фермана од 1168/1754—1755, види се да је на Гатачко поље дошло шест кнезова; ферман прецизира да се у њиховој пратњи налазило још осамнаест угледних Црногораца.

У дубровачком се извјештају наводи да је паша рекао „да је од великог везира примио писмо, у коме му саопћава да је од свега становништва на граници (према Црној Гори) примио жалбе . . Велики везир је наредио да се испитају наводи у жалбама. Паша је то учинио и утврдио да су жалбе основане. Зато је написао илам да се иде с великом војском на Црногорце. Кнежевима је рекао да не жели њихово уништење, него 'да их сачува'. Жели и то да се они умире, како би били послушни султану. Због тога морају поновно започети да плаћају харач, који мора бити виши за сто нових тескера него што је прије био, а то би био доказ њихова потчињавања вољи султановој. Осим тога треба да предају у пашине руке све оне који су чинили зло и који су се повукли са турског тла у црногорске планине. Треба да се убудуће уздржавају од било каквог отимања, па и од оног најмањег, од и једног јединог јањета“

Соркочевих је даље извијестио да су кнежеви одговорили „да се радо потчињавају вољи султановој и пашиним наредбама; међутим да нису у стању да дају ни стари харач пошто се налазе на земљи из које не могу извући новац за харач. Зато га моле да имадне милости да им га смањи, јер је и овај који плаћају преголем за њих . . .“

Црногорци су упорно бранили своје ставове, што се види и из контекста фермана. Ту се наводи да је „након дугих расправљања на концу изнесена на видјело њихова 'обијест и непокорност' коју стално испољавају“

Ипак је на Гатачком пољу 24. јуна 1754. склопљен споразум, назван енам-нама. Овом приликом су за Црногорце јамчили Абдулах-паша, капетан спушке тврђаве, коме су се Црногорци обратили ради посредовања, као и „остале аге, забити и нефери трђаве Спуж, затим заими, тимарлије и сво остало житељство (спушке и подгоричке нахије).²⁹ Према томе споразуму, почевши од 1168 (почиње 18. X 1754) босански цизједар имао је сваке године преко Абдулах-паше предати Црногорцима 1.002 харачке задужнице по најнижој скали.

²⁸ ХАД, Исправе и акти 108, 25. VI 1754.

²⁹ Из једне царске наредбе од 1714. види се да је црногорска цизја била одаклук посада тврђава у Подгорици и Спужу (Мух. деф. АНУБиХ 54, 5/1 и 6/1 из 1126).

Црногорци, у првом реду владика Василије, оспорили су споразум у Гацку што се тиче плаћања харача. Наводили су да га нису у стању платити, пошто је земља неплодна и сиромашна. Владика Василије је износио као аргуменат да је Црна Гора ослобођена од плаћања харача зато што се лојално држала у току руско- и аустријско-турског рата од 1735—1739; „цењени Османовић на свагда ослободи владикy Саву и Црногорце од данка“, пише он у писму из 1755. Посебно се противио да харач плаћа Босни, јер су најиме тада црногорске нахије са подгоричким кадилуком као посебни мутеселимлук биле припојене ејалету Босни. „Црна Гора, од како је, никад није давала данка Босни.“³⁰

Наведени ферман издат је извјесно вријеме након склопљеног споразума, па се већ тада изражавало неповјерење у његову ефикасност. Ипак се босанском валији препоручивао тактичан поступак у циљу мира и удољођења обавези плаћања харача. Оптуживале су се подгоричке и спушке аге да су „ступили у братство са владиком“, достављали лажне махзаре, а да су јамства која су дали без икакве вриједности. За владикy Василија, који је заузимао непомирљив став каже се у ферману да се из евиденције у дефтеру који се односи на цркву не види да би уопће био од 1160/1747. „уписан владика под именом Васил“; треба провјерити да ли је споменути постављен од стране пећког патријарха“.³¹

Како су Црногорци устрајали у отпору, то је ферманом од средине рамазана 1169 (средина јуна 1756), насловљеним на босанског валију Хаџи Мехмед-пашу, мири-миране, капетане, аге и забите, стављено у обавезу босанском везиру да на најшходнији начин ликвидира побуњенике у Црној Гори, „поруши њихове утврде и уклони њихова зла“ Везир треба да добро размисли како ће то „најлакше извести, да се сиротињи, раји и житељима не нанесе штета“ Везир ће одлучити да ли ће за заповједника одредити Абдулах-пашу (Пармаковића) из Служа, за кога се претходно каже да је „ухватио једног од вођа побуњеника, који је чинио највише зла, Лазара, познатог под именом Жељезна рука; он се и сада налази окован у травничкој тамници“.³² У образложењу за одлуку о овој војној експедицији наводи се да су црногорски побуњеници „недавно сишли са својих брда“ и опет се одметнули, одбивши да плате цизју. Извјештаји које је

³⁰ Па и када је дошло до пацификације и Црна Гора се обвезала да ће плаћати харач, валија Камил Ахмед-паша у писму из друге половине јануара 1757. сматра потребним да напомене да ће Црногорци харач плаћати лично султану, а босански диван ће им о томе издавати признанице. — Упор. Јован Н. Томић, *Турски поход на Црну Гору 1756. године*, Глас СКА ХСП, II, 54, стр. 336—337.

³¹ Мух. деф. АНУБиХ 259/2 и 260/1 из 1168.

³² Ријеч је о хајдуку Лазару Пецирепу; упор.: Иван Ловрић, *Билешке о путу по Далмацији и живот Станислава Сочивице*, Загреб 1948, стр. 187.

Порта примила од босанског везира као и кадија и наџба Мостара, Љубиња, Пријепоља, Чајничка, Таслице, Фоче, Белградчика, Бекије Имотски, Благаја, Стоца, Цернице и Бекије Нови свједоче о изгредима, па је у њима тражено да се сузбију и казне.³³

На Црну Гору требало је „ударити са свих страна“ почетком сафера 1170, тј. крајем октобра 1756. Претходно је о томе дошла царска наредба, поводом које је одржано вијећање у Травнику.

Не знамо колики је био војни контингент који је отпослан против Црне Горе. Требало је да се из свих босанских кадилука мобилише одређен број бораца; нпр. на тешањски кадилук отпало је 200 бораца.³⁴ Самих јаничара било је 4.000, како се разумије из једне наредбе из 1170 (ближи датум нечитљив), упућене Ахмед Камил-паша, босанском мули, капицибаши босанског оцака Мехмеду Реханији, затим алајбезима, заимима, тимарницима и капетанима тврђава, агама, забитима и неферима.³⁵ У наредби се каже да ће под командом босанског везира као врховног заповједника судјеловати мутесарифи Призрена, Дукаћина и Скадра с арнаутском војском. Требало је изабрати башбега „са задатком да прати ситуацију код капетана у тврђавама и штити становништво“

За вођење операција био је одређен ћехаја босанског везира Камил Ахмед-паше (овај паша је смијенио Мехмед-пашу Кукавицу, који је био отпочео војне припреме). Узимањем талаца од Куча и осталих Брђана Црногорци су доведени у тешко стање, које се повећавало и потајним бијегом владике Василија у Сењску Ријеку. Нападаци су наступали из Никшића и од Грахова. Позив из Гацка, који је Црногорцима упућен да се покоре и плаћају харач, одбили су, али последице неколико борби, са успјехом и неуспјехом, Црногорци су се морали предати.

У наредби из прве половине рецеба 1170 (почетак априла 1757)³⁶ одаје се признање валији Камил Ахмед-паша да је с успјехом завршио повјерени му задатак у погледу побуњеника „на нашој граници“ „Након ратовања дошло је до споразума који су они прихватили. Тако је то питање ријешено“

Односи са Црном Гором тада су се нормализирали, нарочито последице повратка владике Василија у августу 1759. Владика

³³ Тешањски сицил у Нар. и унив. библиотеци у Сарајеву, стр. 102—103; Мух. деф. АНУБиХ 267/1 из 1169.

³⁴ Број мобилизираних може се донекле наслутити и по томе што су хаџије и села у босанском вилајету имале за овај поход обезбиједити 70 грла волова (свако грло по 100 ока), 200 комада ситне стоке (с тиме да сваки брав има по 20 ока), 300 ока меда и 500 ока тучене пшенице. Упор.: Тешањски сицил, на истоме мјесту, стр. 41 и 42. — Босанске војске могло је бити највише 20.000, јер је тај број навео Мехмед-паша Кукавица оправдавајући се за невраћене дугове. Навод о 20.000 војника вјероватно је претјеран, истакнут са циљем да паша смањи износ свога дуговања. — Упор.: Марзат, АНУБиХ 53/74 из 1182.

³⁵ Мух. деф. АНУБиХ 278/1 из 1170.

³⁶ Мух. деф. АНУБиХ 281/1 из 1170.

је заузео помирљив курс према Турској, а такође и према Венецији. Израз тога става била је и узајамна размјена писама између босанског везира и црногорских првака у 1762. години. Везир је овластио никшићког Хамзу капетана, који је са диздар-агом и осталим агама тврђаве Никшић склопио споразум са црногорским кнезовима и другим одговорним људима. У ту је сврху Хамза капетан по неком Хасан-гљемдару послао допис, на који су црногорски прваци одговорили 4. зилкадета 1175 (27. маја 1762). Са црногорске стране су наступали владика Василије и Сава, сердари Вукало, поп Милић, војвода Бурашковић, и Пламенац (?), те кнезови Леко, Марко и Андрија. У своме допису црногорски прваци извјештавају да су „поводом наредбе нашег господара везира босанског да се осигура мир“ сазвали све одговорне људе. Као таоце у циљу осигурања „мира цијеле Херцеговине“ послали су петорицу својих људи, мада те везир није тражио; захтијевају да им аге пошаљу потврде да ће бити безбједни и да им се ништа зло неће учинити. Црногорци су поставили и захтјев да им босански везир више не забрањује да одлазе и долазе у Стамбол ради трговања, „јер црногорска спротиња нема хране, па су нужни да иду ради зараде у Стамбол“ Даље су тражили да им неке подгоричке аге врате земље, које у смислу хатишерифа припадају цркви на Цетињу. У другом писму, упућеном преко Хамзе капетана босанском везиру, који је тражио да се уговором обухвате и Дубровчани, црногорски прваци су се правдали на слиједећи начин: „Као што је наш моћни господар, босански везир наредио, наша војска не смије ићи на Дубровчане. Али из млетачких крајева долазе неки одметници и наносе штете Дубровчанима, а по том те своје гријехе нама приписују“.³⁷

Међутим, односи су се поново погоршали појавом Шћепана Малог. Турске власти су располагале подацима о успјесима које је Шћепан Мали постигао у уједињавању црногорских племена. Ни Турци, разумљиво, нису знали прави лични идентитет овог авантуриста, али су имали податке да је он успио све побуњеничке снаге да „уједини, па и оне што су се стално међусобно гложили и убијали“ Успио је, како се даље каже, да окупи и „становнике неких села у нахијама око Подгорице па их наговорио да пођу с њим“. Турској је било познато да је он своју акцију започео у селу Маине.

Се се ово наводи у наредби из 1181/1767, упућеној мутесарифу санџака Скадар Мехмед-паши.³⁸ И као што се у оваквим ситуацијама практиковало, дате су инструкције да „све пролазе кроз које пролазе бунтовници треба затворити и не дати им да туда пролазе“. Тако је и овај пут обустављен путнички саобраћај Црне Горе и граничних турских крајева. Мехмед-паши је наређено да поправи тврђаве и снабдије их топовима и муни-

³⁷ Марузат, АНУБиХ 53,63 из 1175.

³⁸ Мух. деф. АНУБиХ 49, 92/1 из 1181.

цијом. Босанском, пак, паши се приговарало што о овим кретањима у Црној Гори није извијестио Порту.

Сматрајући Шћепана Малог опасним и побуњеником, нађен је излаз у поновној војни против Црне Горе. Посебним ферманом наређено је босанском везиру Силахдар Мехмед-паши да лично крене на Црну Гору. Фермани су 1182/1768. издати и мутесарифу зворничког санџака Абдулаху, мутесарифу санџака Клис Гази Мехмед-бегу, те алајбезима санџака Зворник, Клис и Херцеговина, да се са својим заимима и тимарлијама прикључе овој војни. Дата је инструкција да босански везир може затражити да му и капетани са својом војском притекну у помоћ, поред оне коју су већ дали. Требаљо је да се на Црну Гору упу-те и сви сарајевски јаничари.³⁹

Ово је, по оцјени неких хисторичара, био највећи турски поход против Црне Горе. Операције су обустављене послје неколико битака. Турска се сматрала побједником, па је послје ове експедиције Силахдар Мехмед-паша назван „освојитељем Црне Горе“.⁴⁰

Рат с Русијом, који је у то доба отпочео, није изазвао нека протутурска кретања у Црној Гори. Рат је праћен изашијањем руског емисара кнеза Долгорукова у Црну Гору. О његову доласку послао је Порти босански везир посебан извјештај, у којем се каже да је Долгоруков „са тројицом војвода и двадесет осталих проклетника“ прислио преко Анконе и Паштровића у село Глухи До. Валија је располагао обавјештењима да је том приликом лабама пребачена у Црну Гору ратна спрема, оруђе и новац, и то натоварено на 500—600 коња и мазги и пренесено у црногорска села и у двије цркве. Одржан је скуп (збор), на којем су били Мали Стефан (Шћепан Мали) и патријарх Василије. На збору је прочитано писмо које је донио Долгоруков и објашњено да ће се Црна Гора припојити Русији, па ће ускоро бити упућене и војне снаге. Валија као да је сматрао да су Шћепан Мали и Долгоруков у добрим односима. Све је ово, разумљиво,

³⁹ Ibidem, 96/1 из 1182.

⁴⁰ Занимљива су опажања сарајевског летописца Мула Мустафе Башескије о војничким квалитетима и борбеној тактици Црногораца, које је дао описујући овај поход и битку на висоравни Острог-планине. Башескија каже: „... С обзиром на то да је Црна Гора кршевита, то су имали великих потешкоћа док су освојили Чево, Золоту, Црницу и Бјелопавловиће; та мјеста су попаљена. На овим црногорским путевима врло је тешко водити борбу, јер је то сами камен, па је немогуће то описати ко није видио. Ја сам од неколико особа слушао да би вољели, како кажу, на другу коју војну и шездесет конака далеко отићи, јер им је то лакше него ли у овај каменити крај. Осим тога, непријатељ, ако га напанеш, скрива се, јер има сто хиљада заклона. Са Црногорцима је врло тешко водити борбу, јер они у борби немају одређених правила него изненада дочекују, а и брзи су на ногама да им је тешко наћи примјера. С њима се не може борити онај који не познаје њихове варке. Зато су и у овој борби много допринијели побједи Требињци, Никшићани и становници Спужа, који су им вјешти...“ (Мула Мустафа Башескија, *Летопис*, Сарајево 1968, стр. 111—112).

схваћено као одметање Црне Горе, а то се манифестовало и тиме да су два главна прелаза за вилајет Босну, преко Острога и Кошчеле, затворили, тако да се није могло прелазити. Валија је изразио мишљење да за ратни поход, користећи ранија искуства, треба сачекати да прође десетак дана од Бурђевдана.⁴¹

До новог ратног похода није дошло. Касније је скадарски паша подузимао неколико акција против Црне Горе. С босанске стране у овом вијеку није више било значајнијих похода.

Сукоби са Црном Гором и Брдима рефлектовали су се и у једном другом правцу, наиме: у питању територијалне припадности подгоричког кадилука са Спужем и Жабљаком Румелијском ејалету (односно скадарском санџаку) или Босанском ејалету. Тамошње становништво, које је било претежно исламске вјере, сматрало се угроженим од бунтовне Црне Горе и Брда, па је постало актуелно — да ли ће ти крајеви бити боље заштићени ако се прикључе Босни, или ако остану у саставу Румелије.

У првој половини XVIII вијека подгорички кадилук убрљао се у скадарски санџак, али од 1756. године ситуација се мијења. Те је године подгорички кадилук са градовима Подгорицом, Спужем и Жабљаком издвојен из скадарског санџака и припојен Босанском ејалету. Против тога је устао мутесариф скадарског санџака Мехмед-паша, који је успио да краткотрајно врати подгорички кадилук у склоп скадарског санџака. Тим поводом је 21. децем. II 1171 (31. I 1758) босански валија Хаци Мехмед-паша издао бујрулдију, у којој је извијестио кадије Коњица, Мостара, Благаја, Невесиња, Стоца, Љубиња и Нове Бекије, као и друге цивилне и војне функционере херцеговачког санџака, да је подгорички кадилук поново припојен скадарском санџаку. Из бујрулдије се сазнаје да је из Сарајева упућена представка Порти да тај кадилук и даље остане у саставу Босне. Босански валија предлаже херцеговачким функционерима, да и они, као и Сарајлије, упуте у истом смислу своје представке.⁴²

На Порти је овај захтјев Босанаца уважен, па је подгорички кадилук поновно потпао под територијалну надлежност босанског везира још исте године (1171/1758). Организован је као посебни мутеселимлук. Мутеселим ће, вели се у акту Порте, вршити дужност по упутима босанског валије. Сви послови судства, аваризи хане и остали послови текалифа обављаће се под надзором босанског валије.⁴³ Предлог је поднио босански валија

⁴¹ Марузат, АНУБиХ 53, 64.

⁴² ОИС, снџил бр. 25, лист 11 а, док. 2.

⁴³ Ахк. шик. АНУБиХ 200.1 из 1190.

Меџмед-паша, кадија Бекије Нови и Подгорице, а и ехалија у своја два махзара. Порта се на то одлучила, каже се изричито, како би се „осигурао мир и спокојство од црногорских побуњеника“ у кадилуку Подгорице и њеним тврђавама Служу и Жабљаку. За мутеселима је именован, на предлог босанског валије, Абдулах-паша, који је и до тада обављао ту дужност.

Скадарски санџак-бег успио је, опет краткотрајно, да половицом мухарема 1192 (половина фебруара 1788) подручје Подгорице, Служа и Жабљака припоји Скадру, но већ почетком шабана 1192 (крај августа 1788) подгорички кадилук враћен је Босни.⁴⁴

Нема сумње да је становништво Подгорице, Служа и Жабљака као славенско-муслиманско и иначе било више расположено да административно буде у склопу Босне са славенским становништвом, неголи скадарског санџака с албанским становништвом.

Подгорички кадилук као мутеселимук у саставу Босанског вилајета спомиње се у разним документима из 1195/1781, 1196/1782, 1214/1799, 1221/1806 итд.⁴⁵ У једном службеном акту поткрај турске власти⁴⁶ наводи се да се из уписа главне дефтерхане види да је тврђава Служ више пута у разним раздобљима припадала санџаку Херцеговине, па тако и у вријеме од марта 1250/1834 до мухарема 1251/крај априла 1835. „Даље се види“ — наставља се у истом документу — „да је тврђава Служ, као и тврђава Подгорица, стицајем околности, а због сталних сукоба са Црногорцима, морала да се припоји санџаку Скадра; тако је учињено и недавно, јер су Црногорци пресјекли пут за Херцеговину и они га држе“

Дугогодишња припадност муслиманског становништва Подгорице и њеног кадилука Босни у XVIII и XIX вијеку, а и раније, вишеструко се одразила на интеграционе процесе тог дијела популације са босанским Муслиманима. То становништво по поријеклу је без сумње црногорско, но доста често се саживљавало са босанским Муслиманима и с њима дијелило заједничку судбину.

Др Мухамед Хадријахић

⁴⁴ По Ахк. шик. АНУБиХ 75,4 из 1195. враћање Босни услиједило је по царској наредби од конца реб. II 1192 (крај маја 1788). Упор. о томе: Chaumette des Fossés, Voyage en Bosnie, A Paris 1816, стр. 29—30.

⁴⁵ Ахк. шик. АНУБиХ 87, 6 из 1195, 46, 3 из 1195, 24, 3 из 1196, 19/3 из 1244, 144/1 из 1221 и др.

⁴⁶ Шик. АНУБиХ 195 IX, 68/1 из 1295.